

EGY BUDAVÁRI HÁZ FELOSZTÁSA 1491-BEN

(Deutscher Auszug Seite 575)

A középkori Budavára polgári építészetének megismerése az utolsó évtizedekben végzett széleskörű kutatómunka ellenére is csak lassan halad előre. A tárgyi emlékek alig adnak támpontot a **probléma** megoldásához és írott forrásaink **szükszavú** közléseinek napfényrejutása is inkább csak a topografiai tájékozódás pontosabb elhatárolását segíti elő. A középkori kútfőgyűjtemény kiadás előtt álló hatalmas okleveles anyagában mégis figyelmet kelt egy 1491-ben kötött osztályegység,¹ amely egy budai ház belső szerkezetébe némi belepillantást enged, bár itt is nélkülözzük a ház építészeti körülírásának lényeges adatait.

Ebben az egységben, amely Budavára tanácsa előtt 1491. április 11-én jött létre, Ádám Gergely bíró és a város esküdt polgárai előadják, hogy a tanácsülésen Róbert ötös budai polgár megjelenvén, elmondta, hogy már 1481-ben Dax Lipót bírósága idején egység jött létre egyrésztől néhai György íjkesztő (balistipar) felesége Erzsébet, valamint Róbert ötös felesége Borbála, továbbá György fiai, Bertalan és János, másrésztől pedig András szabó felesége, Zsófia, György íjkesztő másik feleségétől származó leánya között a Szent György-téren, a győri káptalan és elhalt Péter kannakészítő (cantrifusor) felesége háza között álló ház, továbbá a kánai szőlőhegyen levő szőlőbirtok tárgyában. A megegyezéshez tanácsbéli férfiakat és a kőfaragók, valamint a kocsikészítők céhének mestereit küldték ki. Az ő jelenlétükben lépett érvénybe az egység. Eszerint a ház és a szőlő ötöd-része Zsófia asszonyra esett, Róbert pedig, miután két örökreszt András szabótól és feleségétől, Zsófia asszonytól méltányos árért megvett, négy rész vár szétosztásra Erzsébet, Borbála leánya, Bertalan és János fiai között. Miután Róbert és Borbála

¹Az esztergomi főkáptalan orsz. levéltárában Capsa 14. fasc. 3. nr. 23. alatt.

jogaiknak érvényt akarnak szerezni, kéri a tanácsot, hogy mind a ház, mind pedig a szőlő rájukeső negyedrészt a kellő és pontos elhatárolással és szétosztással alkalmas személyek útján nekik ítéljék oda és biztosítsák. Ennek a jogos kérelemnek — miután az említett osztályos egység ügyét rendben találták — eleget téve, Kezy János és Pranperger János esküdt polgárok az építészek és kőfaragók céheinek esküdt mestereivel elmentek a megbízás végrehajtására és onnan visszatérvén, egyetértően a következőket adták elő:

Személyesen mentek el a házhoz, ahol Erzsébet asszony és Bertalan fia jelenlétében az épület helyzetét és a ház szerkezetét a szükséges körültekintéssel megvizsgálván, a negyedrészt Róbert aranyműves és Borbála asszony számára kijelölték. Először is a ház kapujánál a jobb, vagyis az északi oldalon egy műhelyt az előttelevő telekrésszel együtt, továbbá hátrafelé az udvarban déli irányban egy szobát a földszinten, azután a egy további kicsiny, sötét, vele összekötött szobát, amely a hátsólépcső alatt fekszik, jelöltek ki számukra. Innen az előllevő lépcsőn át ugyanazon az oldalon egy kis szobát a konyha mellett, azután a tetőalatti térség negyedrészt, amely a műhely fölött fekszik, továbbá a pince negyedrészt, valamint ezeknek a részeknek minden hasznélvezetét Róbertnek és Borbálának, valamint utódaiknak örökjogon békés birtoklásra odaírták. Végül kijelentették, hogy a konyha, nemkülönben a lépcsők, a locus secretus, hasonlóképpen a ki- és bejárat közösen használandó. A kánai szőlőrésznek kijelölése szintén megtörtént. Ennek emlékét és örök érvényét a tanács pecsétjével ellátott levelével erősíti meg.

Az oklevelünkben szereplő Szent György-tér a középkori Budavára helyrajzának legtöbbet vitatott és ma is több vonatkozásban bizonytalan része. Schier, majd Rupp,

Salamon, Némethy, legutóbb pedig Gárdonyi Albert¹ és még mások is² megkísérelték, hogy a teret pontosabban körülhatárolják. A Szent György-tér délnyugati és délkeleti határait sikerült is már nagybanegészben megállapítani, anélkül azonban, hogy az ott fekvő házhelyek fekvésének, területének és tulajdonosainak adatait teljes egészében ismernők. Északi határának megállapítására azonban még mindig nincsenek megfelelő adataink.

Kétségtelen, hogy a Rupp³ által közölt és térképbe is foglalt adatok budavári vonatkozásban ma már túlnyomó részben megdőlték. A Zsigmond- és a Szent János-utca torkolatánál keletkező tér, ahová Rupp a Szombathely-nevű térséget teszi, a Szent György-tér tulajdonképeni magja. A Szent György-kápolna pedig azon a helyen állott, amelyet Rupp a Magdolna-templom helyén feltételez. Csak tárgyunknál maradva, meg kell említenünk, hogy legújabbban Pataki Vidor mutatta ki⁴ a vár három párhuzamos utcája eddig megoldottnak vélt középkori azonosításának helytelenségét és egy 1484-ből származó oklevél adatai alapján bebizonyította, hogy csak az Országház-utca képzeltető el a középkori Olasz-utcának. A középkori Mindenszentek-utcája ennek alapján a mai Úri-utca helyén keresendő, míg a Szent Pál-utca a mai Fortuna-utcának felel meg.

Már Horváth Henrik mutatott rá⁵ egy 1718. évi térkép adatai alapján, hogy a Szent György-kápolna a Szent György-tér északi végében állott. A tér északkeleti határaitra vonatkozólag nincs oklevélünkkel kapcsolatban mondanivalónk. De északnyugati határának egy pontjára György íjjkészítő házának fekvése már lényeges

¹ Buda középkori helyrajza. Tanulmányok Budapest multjából. IV. 1936. 80—81. ll.

² Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. Bp. 1937. — Fekete Lajos: Buda, Pest és Óbuda nem mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban. Tanulmányok Budapest multjából. VI. 1938.

³ Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Bp. 1868.

⁴ A péterváradai ciszterciak a középkori Kelenföldön. Különleny. a ciszterci rend bpesti Szt. Imre gimnáziumának 1941—42. évi évk.-ből. 36—39. ll.

⁵ A budai Szt. György-relief. Tanulmányok Budapest multjából. III. 1934. 113. l. előtt.

adatot tartalmaz. A szomszédos házaknak az oklevélben való megjelölése ad erre vonatkozólag támpontot. A Ruppnál közölt¹ 1504-ből származó szerződésben szereplő Maróthy Mátyás özvegyének házától északfelé ugyanis a győri káptalan, délre pedig a boszniai püspök háza feküdt. Ha most már feltételezzük, hogy a káptalan háza György mester házától délre terült el, úgy a Szent György-tér és a Mindenszentek-utcája találkozásánál levő ház fekvését kapjuk meg, mivel az említett 1504. évi oklevél szerint a Maróthy-ház a Mindenszentek-utcájában feküdt. Nem változik a helyzet akkor sem, ha feltesszük, hogy György íjjkészítő háza a Maróthy-házzal azonos, bár a tulajdonváltásnak ez esetben aránylag rövid idő, 13 év alatt kellett megtörténnie. Nem lehetetlen az sem, hogy György mester házának telke egyik részében a Szent György-térre, a másik részében pedig a Mindenszentek-utcájára esett.

György mester örökösei negyedrészenek kijelölése is alkalmat ad arra, hogy az utóbbi véleményt megkockáztassuk. Az egyesség szövege ugyanis kifejezetten két kapus házat említ, amikor külön be- és kijáratról, továbbá első- és hátsólépcsőről beszél. E kérdést azonban eddigi adataink alapján nem dönthetjük el. Visszatérve a házrész adataira, kétségtelen, hogy az épület tekintélyes telken állt, mert egy a műhely előtt levő, be nem épített telekrész is hozzátartozott. Ha a negyedrészt kijelölésénél a telek felosztására is tekintettel voltak, úgy a többi háromnegyedrészt számára bizonyára háromszorakkora telekrész esett. Ugyanez áll az épület helyiségeire vonatkozólag is. Az osztályegyességben megállapított negyedrészhöz a műhelyen kívül a földszinten még két szoba, az emeleten pedig egy szoba tartozott. Ez összesen négy helyiség, a mellékhelyiségeket nem is számítva. Ha tehát az osztás a helyiségek számához igazodott, úgy a házban — a közösen használandó mellékhelyiségeken kívül — tizenhat helyiség volt, ami tekintélyes emeletes épületet feltételez.

¹ I. m. 148. l.

KELÉNYI B. OTTÓ

BUDA 1530. ÉVI OSTROMÁHOZ

(Deutscher Auszug Seite 575)

1530 tavaszán — miután a télen megindult béketárgyalások nem vezettek eredményre — János és Ferdinánd spanyol-német, ill. török segítséggel új háborúra készült egymás ellen. A háború újabb hullámai csak október 31-én érkeztek el Budára, mert Roggendorf Vilmos császári parancsnok Esztergom, Visegrád és végül Vác ostromával sok időt vesztegetett el. János király még idejében gondolt Buda megvédésére. Már február elsején levelet intéz Bánffy Jánoshoz, Verőce főispánjához¹ és közli vele elhatározását, hogy szembeszáll az ellenséggel, amely már Esztergom felé közeledik. Meghagyja ezért Bánffynak, hogy csapatával menjen hozzá Budára. Június 27-én pedig Nádasdy Tamáshoz, a királyi jövedelmek adminisztrátorához intéz levelet² és felszólítja, hogy éjjel-nappal siessen Budára, ahol megkapja a további utasításokat. A királynak eltökélt szándéka, hogy egész seregét összehívja. Október 20-án szedlici Kosztká Péttert, Felsőmagyarország főkapitányát arról értesíti³, hogy pénzt nem küldhet neki, mert ami rendelkezésére áll, az szükséges saját hadinépének ellátására. Közli vele egyszerűen, hogy mivel a hír szerint a németek egész erejükkel Buda ellen vonulnak, öszszes gyalogos- és lovashadával a lehető leggyorsabban siessen segítségére. Végül értesíti, hogy zálogba adja neki négyezer forintért Árvavarárt, hogy ebből hadinépét fizethesse.

Jellemző a hadjáratról elterjedt hírekre Horváth Ferencnek, Szarvaskő várnagyának Serédi Gáspárhoz, Felsőmagyarország kapitányához október 16-án intézett levele.⁴ Horváth hírei úgy szólnak, hogy mintegy

negyvenezer török ment Buda felé, miután a Mátyusföldet, valamint a Csallóközt teljesen elpusztította. A vidék népességét, az öregeket és ifjakat egyaránt barmokként hurcolták el. Olyan hír is keletkezett, hogy János király eltávozott Budáról; ott most annyi a török, hogy a város kapuit és az egész várat kezükben tartják és mindent elvettek a keresztényektől. Isten a megmondhatója, hogy ott most nem jól áll az ügye a magyarságnak. Most küldötte egy emberét Buda felé, hogy biztos híreket hozzon. A budai várban ebben az időben János király seregeinek megerősítésére valóban török csapatok is tartózkodtak, amelyeket a király hívott Budára. Igazak voltak a Csallóköz pusztulásáról elterjedt hírek is.

Alig érkezett Roggendorf Buda alá, híre ment, hogy Melmed szendrői basa nagy sereggel siet János király felmentésére. Erre a hírre a császári hadsereg parancsnoka is seregének megerősítéséhez látott. Roggendorf november 9-én hosszú levelet intéz Nyitra vármegyéhez.¹ Ebben elsorolja, hogy Magyarországot a közelmúltban mily sok szerencsétlenség érte. Szapolyai Jánosnak, a magyar vér árulójának segítségével a török, a kereszténység örök ellensége mennyi sok ezer testvért, szomszédot és rokont hurcolt el és arra törekszik, hogy az ország többi lakosát és kiirtsa. Mert a török nem Jánosnak akar kedvezni, hanem a maradék magyarságot el akarja hurcolni és kipusztítani és ebben János is közreműködik. Jánost, a »haza pestisét« és »minden bajának okozóját« a pártütés vezéreivel együtt most itt, Buda várában a király hadseregével körülzártá. Mivel úgy értesült, hogy a törökök segítségére sietnek, buzdítja és kéri Nyitra vármegye lakosait, emlékezzenek arra, hogy ők keresztény

¹ Orsz. Levéltár, »Történeti emlékek« csoportjában.

² U. ott.

³ Orsz. Levéltár, Neoreg. acta fasc. 1703. nr. 20.

⁴ Orsz. Levéltár, Múzeumi törzsanyag 1530.

¹ Orsz. Levéltár, acta publica fasc. 38. nro. 28

elődöktől származnak, akiket maga a természet és hitük örök gyűlölettel választ el a török hitszegéstől. Ők maguk is tudhatják, hogy veszély nélkül semmiféle kapcsolat és barátság nem lehetséges a törökekkel. Ezért tehát János és a török, valamint a hozzájuk tartozóknak üres szavait és ígéreteit megvetve, maradjanak meg a királyi felség hűségében és keresztény hitükben atyáik példája szerint hazájuk épsege érdekében. A király hadserege felkészült a kereszténység ellensége elleni harcra és Jánost itt Budán körülzárva tartja. Sieszenek tehát fegyverrel hozzá, hogy a királyi székhelyet a török és János kezéből kiragadják. Ha a haza iránti szeretetük, valamint feleségük és gyermekeik épsege kedves számukra, ne késlekedjenek. A vármegyei tisztségek viselőit pedig felszólítja, hogy a lakosságot a szokás szerint karók és véres kard körülhordozásával sietessék fegyverbe. Éjjel-nappali menetben siessen a sereg Budára és mindenki tizenöt napi ételmet is vigyen magával.

November 22-én Roggendorfnak egy másik levelét is ismerjük,¹ amelyet Szempc városához intézett. Tudtára adja a városnak, hogy a király seregével Buda alatt van és Szapolyai Jánost, Guthy, Ráskai, Nádasdy Czibak, Szeracsén és más híveivel együtt körülzárta. János serege már szenved az éhségtől. Hiszi, hogy a napokban Budát hatalmába keríti és nem is távozik el onnan, amíg a pártoskodást ki nem irtja. Buzdítja a várost, hogy János főkapitányát, Kosztkát, aki azokat a részeket meg akarja támadni, a király más híveivel együtt ők támadják meg.

Bár Roggendorf az ostrom alatt sikereket ért el, a város külső falait is lerombolta és János király helyzete az élelmiszerek szűkös volta miatt már válságosra fordult, a rossz időszak miatt, valamint a felmentő sereg közeledésére ötven napos ostrom után nagy veszteséggel és sok felszerelés hátrahagyásával Visegrád felé vonult vissza.

János király ostrom alatti helyzetéről szemléletes képet nyújt titkárának, Elwethi

¹ Orsz. Levéltár, Múzeumi Törzsanyag 1530-

Menyhértnek adományozott címeres levelében. Ennek eredetije a Liber Regiuszal együtt elveszett, de két másolata maradt reánk. Az egyik az egri Liceumban őrzött, u. n. Istvánffy stylonariumban,¹ a másik az esztergomi főszékesegyház könyvtárában, a Batthyány-gyűjteményben levő XVI. századi formuláskönyvben.²

A címeres levél valószínűleg még 1530 végén kelt. Benne János király hangsúlyozza, hogy Elwethi érdemeiről nem más ajánlásra, hanem saját maga szemével győződött meg. Érdemei között szerepel Buda ostrománál tanúsított hűsége, amikor alattvalóinak nemcsak az ő személye, hanem a mindennél kedvesebb haza iránti magatartásáról sok tapasztalatot szerzett. Amikor ugyanis nem túl nagyszámú hívével Buda várába zárkózott és minden alattvalóját a haza végveszélyére való tekintettel sürgősen és ismételten magához hívta, Elwethi elhagyva feleségét minden tehetségével királya mellé ált és életét nagy veszélynek tette ki akkor, amikor az ellenséges őrsökön át a király levelével a hű alattvalók feltüzelésére kiment a várból és nehéz fogságot szenvedett. Noha ismeretes, hogy Elwethi mindkét ágon, nemzetségek hosszú során át nemes vérből származott, mégis, hogy nemességének eredetét tőle származtathassa, aki őt annyira megismerte, nemességét megújítja és neki a következő címet adományozza: égszínkékv háromszögű cimerpajzsot, amelynek alsó szögletére gyöngyökkel ékesített aranykorona van helyezve. Ez a korona hangsúlyozza azt a hűséget és állhatatosságot, amellyel Elwethi ő iránta és Magyarország szent koronája iránt viseltetett. A korona felett természetes színében egy hal foglal helyet, mely arra akar rámutatni, hogy amidőn az ostrom idején inséggel küzdöttek, Elwethi a király táplálására a természetében levő gondosság szavára az esti szürkületben a várból a Dunáig ment le és az ellenség cselvetéseit kijátszva, gyakori halászattal a király és híveinek asztalát

¹ Iványi Béla: Az Istvánffy-stylonarium újabb kori címerleírásai. Turul 1936. 34–36 ll.

² Adm. II. b jelzet alatt 805–6 ll.

ellátta. A pajzs felső részén arany csillag van, amely sugarait messze sugározza. Ez azt jelenti, hogy Elwethi az ő nemzetségéből mint üstökös tűnt ki és utódai számára követésreméltó erényeinek fénye által, fáklyaként fog megmaradni. A pajzs felett ezüst sisak van, melynek külső szegélyét virágok és emberi alakok vegyesen veszik körül.

Voltak azonban Buda és Pest lakosai közül számosan, akik az éhségtől kimerülve az ellenség táborába szöktek. Köztük volt a budai bíró is és még sokan a város német lakosai közül.¹ De az árulók közé tartozott a pesti Kis Imre is, akinek a Szent Miklós

¹ V. ö. Iványi Béla : Buda és Pest sorsdöntő évei (1526—1541). Tanulmányok Budapest múltjából. IX. 1941. 43. l.

utcában volt háza. János király december 21-én kelt oklevelében¹ megbélyegzi Kis árulását, aki a németekhez pártolva, hűtlenség és felségsértés bűnét követte el. Nagy elismeréssel emlékezik meg azonban gyáli Kenderessy Balázsnak és Pászthy Zsigmondnak régen kipróbált hűségéről, akik a szerencse különböző fordulataiban, különösen pedig Buda legutóbbi ostroma idején életüket és javaikat nem kímélve kitarítottak mellette. Ezért Kis Imre pesti házáat nekik ajándékozta és megparancsolja a város tanácsának, hogy Kenderessyt és Pászthyt a ház birtokába vezessék be és őket minden törvénytelen törekvésekkel szemben védje meg.

¹ Orsz. Levéltár, Múzeumi törzsanyag.

DEÉSI BORBÁLA ASSZONY GYÉMÁNTOS GYŰRŰJE

(*Deutscher Aszug Seite 575*)

Ferrarai Tamás Amadé esztergomi érseki helynök, akinek működéséről 1495—1508-ig vannak adataink,¹ az esztergomi főszékes-egyház könyvtárában őrzött Nyási Demeter-féle formuláskönyvbe (59/a 1.) foglalt oklevél szerint egy érdekes rendeletet adott ki a papság és a hívők részére. Ebben előadta, hogy Deési (Dasy) Imre kir. főétekkfogó-mester felesége, Borbála asszony felkérésére először, másodsor, harmadszor és utoljára megkeresi és figyelmezteti a budai és pesti, nemkülönb az esztergomi és veszprémi egyházmegyei papságot és mindazokat a papi személyeket, akik bárhol is működnek, de az esztergomi egyházmegyéhez tartoznak és tudomást szereznek jelen levélről, hogy amikor szentmisét mondanak és amikor a hívek az istentiszteletre és a szentbeszéd meghallgatására összejönnek, a szószéken hangos, nyílt és érthető beszéd, nemkülönb e levél pecsétjükkel ellátott másolatának a templomok kapujára való kifüggesztésével hozzá tudomására minden rendű és rangú hívőnek a kiközösítés terhe alatt kánoni intelmét. Eszerint, ha valaki ebben az esztendőben és még néhány nappal ezelőtt is titkon, lopva, vagy alattomban, vagy más meg nem engedett módon Borbála asszony elveszett, gúlaalakú gyémántot magában foglaló aranygyűrűjét (anullum aureum lapidem adamas vocatam figure pyramidis in se continentem) elragadta, elvette, megtalálta, magánál tartotta, lefoglalta, vagy tudomása van arról, hogy valaki a gyűrűt birtokolja, vagy azelőtt birtokolta, adja vissza, ill. hozzá tudomására Borbála asszonynak, hogy a gyűrűt számára vissza lehessen szerezni. Hat nap után azok, akik a gyűrűt visszatartják vagy tudnak róla és nem jelentik, a kiközösítés büntetését vonják magukra és a kiközösítetteket nyilvánosan ki kell hirdetni. Ha valaki a ki-

¹ V. ö. Kollányi F.: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900. 119. l.

függesztett hirdetést megkísérli eltávolítani, vagy megsemmisíteni, maga is kiközösítés alá esik. A kihirdetéstől számított hat nap elmúltával hirdessék ki általánosságban a kiközösítést mindazokra, akik a gyűrűt maguknál tartják vagy arról tudnak, addig, amíg más rendelkezést nem kapnak. A kiközösítés terhe alóli felmentést az érseki helynök magának tartja fenn. Ezen felül mindazok, akik az ő külön engedélye nélkül feloldoznak a bűnöst, maguk is kiközösítés alá esnek.

Eddig szól az érseki helynök levele, amihez csak azt tehetjük hozzá, hogy az eset 1504 és 1508 között történhetett, mert ez idő alatt volt Deési Imre kir. főétekkfogó-mester.¹ A gyűrűre vonatkozó adat egyike a legrégebbieknek, noha a renaissance korából már több gyémántgyűrűről van tudomásunk. A gúlaalakú gyémántra példa az Eszterházyak birtokában levő gyémántgyűrű, amelyet Mátyás király gyűrűjének neveznek. Ez azonban — mint az újabb kutatás megállapította — nem készülhetett a XVI. század második fele előtt. Ugyancsak erre az időre utal Izabella királyné gyémántos gyűrűje is. Gúlaalakú kis gyémántkristály található a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában levő, a XV.—XVI. sz. fordulóján készült finomművű aranygyűrű közepén is.² A Tarnóczy-gyűjteményben is volt egy XV. századi gyűrű, amelyben a gyémánt két egymásnak alappal fordított piramisformára volt kicsiszolva, amely így oktaedert adott. A gúla a gyémánt legrégebb metszési formája.³

Az első renaissance-stílusú gyűrűkbe foglalt drágakövek még a hegyesre köszörült gótikus formákat követik, de az új stílus több különböző drágakövet összhangba hozva, újszerű formákat hozott létre.⁴

¹ Fogel J.: II. Ulászló udvartartása. Bp. 1913. 60. l.

² Hlatky M.: A magyar gyűrű. Bp. 1938. 66—67. II. VI. t. 59.

³ Szendrei J.: Képes kalauz az Orsz. Nőipar Egyesület javára az Iparműv. Múz. helyiségeiben rendezett gyűrű-kiállításához. Bp. 1888. 47. l.

⁴ Hlatky i. m. 70. l.